

Doktori értekezés tézisei

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola:
A kormányzás társadalmi, térbeli és történeti dimenziói -
Politikatudomány Doktori Programja

**VAN-E KIHÍVÓJA A CASTRO-FIVÉREKNEK?
Pártok, civilek és egyházak Kubában**

Szarka Evelin

Témavezető:

Prof. Dr. Hajdú Zoltán,
az MTA doktora,
az MTA KRTK tudományos tanácsadója

Pécs

2015

1. BEVEZETÉS, AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAVÁLASZTÁSÁNAK INDOKLÁSA

Kuba, a karibi térség legnagyobb kiterjedésű szigetállama nem csupán földrajzi helyzete és központi jellege miatt tölt be fontos szerepet az amerikai kontinensen, hanem egyedülálló bel- és külpolitikai vonatkozása tekintetében is. A Fidel Castro által véghezvitt forradalom az amerikai befolyás megszűnését jelentette a szigeten: ezt követően teljesen önálló, szuverén aktorként lehetett jelen a nemzetközi politikában az egykori spanyol gyarmat. A szocialista, majd kommunista elemek felerősödése az északi szomszéd ellenérzését, bírálatát váltotta ki, majd sorozatos ellenlépésre sarkallta az Egyesült Államok kormányait.

Bár a szovjet támogatás megszűntével sokat veszített jelentőségéből Kuba, a földrész utolsó kommunista országaként az egész nemzetközi közösség figyelemmel kíséri sorsát. Szimbolikus jelentősége folytán ideológiai és gazdasági viták középpontjában áll, a *Comandante* karizmatikus egyénisége megosztja a világot.

A fidelizmus évtizedei után átmeneti időszak kezdődött a karibi államban: az viszont kérdés, hogy mely irányba. Kuba kezd hasonló formát öltetni, mint az 1950-es években: egyeduralom és kis létszámú meggazdagodott elit jellemzi, valamint a külföldi befektetők szaporodása és a luxusturizmus virágzása. Bár vannak a piacgazdaság irányába mutató reformok, a gazdaság államilag szabályozott; úgy, ahogy a mindennapi élet is. Tíz kubaiból hét már Castro alatt született: ők ezt a rendszert ismerik és szokták meg. A politikai alternatívák hiányában szokatlan lenne az egypártrendszer helyett több politikai erő közül választani, hiszen a forradalmat megelőző időkben sem voltak igazságos, többpártrendszerre épülő választások. A vezetés választókra kényszerített akarata miatt az átlagember nem képes önálló, mérlegelt politikai véleményt formálni, apátia uralja a pluralizmus kérdését. A hidegháború alatt bekövetkezett poszt-totalitárius átalakulás kudarcra a mobilizáció sajátos kubai megjelenési formáit hívta életre, miközben a forradalom örökösei és az exkluzivista, frontjellegű kommunista párt emberei maradtak a hatalmi pozíciókban.

A Fidel Castro vezette forradalmat a kutatók elsősorban a szocializmus felemelkedéseként értelmezik, és nem egy bukott demokratizálódási kísérletként közelítik meg, így utóbbinak jelentős szakirodalma sincs. Ez jelen dolgozat szempontjából kiemelten fontos, ugyanis Kuba történetében ez volt az utolsó olyan eseménysor, amely egy stabil demokrácia létrejöttéhez vezethetett volna, ám mégsem így lett. Ennek okait vizsgálva pedig – ahogyan a disszertációból is kiderül – olyan eredményekhez juthatunk, amelyek a jelenlegi átalakulást gátló tényezőket is magyarázzák, és kevésbé hangsúlyozott, ám jelentős összefüggésekre világítanak rá, amelyek a mai kor történéseire is hatással vannak.

Jóllehet Fukuyama olvasatában az európai kommunizmus bukásával az emberiség egy olyan korszakába lépett, ahol minden társadalom a demokrácia és a kapitalizmus normái szerint fog élni, Kuba útja nem fogja megvalósítani azt a vegytiszta tranzitológiát, amelyet vizionálnak a számára. A 21. században a szemi-autoriter rendszerek felemelkedése és a demokratikus változások szükségszerűségének megkérdőjelezése egyedi, pontról pontra nem modellezhető fejlődési utat és jövőképet predesztinál a karibi államnak, amely formálásában az EU és annak tagállamai, valamint az USA és spanyolajkú latin államok is részt kívánnak venni. Félő, hogy ez inkább a saját modellek és bevált *best practice*-ek ráerőszakolását jelenti Kubára ahelyett, hogy az önrendelkezés jogát tiszteletben tartó és a helyi lakosság érdekeit figyelembe vevő reformokhoz adnának támogatást. Az ország nyitottabbá válása, a reformok és a poszt-totalitárius rendszer konszolidációja megindíthatja a demokratikus átalakulást; az azonban kérdés, hogy elkezdődött-e már a folyamat, és amennyiben igen, miként fog lezajlani: nem véletlenül választotta témájául számos kutatás a karibi állam demokratizálódását.

A lehetséges kubai rendszerváltozást tárgyaló tranzitológusok jórészt komparativisták, azaz igyekeznek a hasonló rendszerváltozásokat megtapasztalt államok átalakulási folyamataiból kiragadni a közös elemeket, hogy ezáltal könnyebben magyarázható és előre jelezhető legyen a demokratikus átmenet a világ bármely országában. Ezáltal sémákat is gyártanak, amelyek uniformizálják a változásokat, és kiszakítják az egyes államokat a saját kontextusukból. (Schmitter–Karl, 1994; Wiarda, 2002) A témában megjelent amerikai és európai kiadványok (például Mesa-Lago, 1993; Radu, 1997; Cuba Transition Project, 2005; Pérez-Stable, 2006, ill. 2007; Mujal-León–Langenbacher, 2009) elsősorban az átmenet jellegzetességeinek leírásával és a legmegfelelőbb modellek (*escenarios del cambio*) kiválasztásával foglalkoznak, így legtöbbjük összehasonlító jellegű, illetve az egyedi jellegzetességeket figyelmen kívül hagyó és túlzottan preskriptív.

A kubai átalakulás vizsgálatakor az elemzők az intézményi átalakításokra, az új alaptörvény főbb jellegzetességeire, a gazdasági reformokra, valamint a formálódó civil társadalom jellemzésére fókuszálnak; a lehetséges demokratizálódás folyamatát általában az intézményrendszer átalakulásaként mutatják be, illetve a szükséges jogi feltételek alapvető összetevőit írják le elemzéseikben. A hatalmi ágak szétválasztásának elve mellett minden esetben megnevezik a szabad, pluralista választások tartását, egy új alkotmány megszüvegezését, valamint a piacgazdaság mechanizmusainak érvényesülését biztosító gazdasági és a kedvező nemzetközi közeget. A politikai hatalomról leginkább csupán az egypártrendszer és a Kubai Kommunista Párt dominanciájának bemutatásán keresztül írnak, az ellenzéki szereplőkről kevés szó esik. Az ellenzékét a létrejövő politikai rendszer

függvényeként, nem pedig az azt formáló erőként vizsgálják, pedig ezek azok a szereplők, akik egy lehetséges demokratikus átalakulás esetén képviselik az alternatívákat, megtestesítik a kubai állampolgárok választási lehetőségeit, valamint reagálnak az új környezetre és alkalmazkodnak is ahhoz.

Az institucionalista megközelítés tehát nem mutatja be kellőképp azokat a szereplőket, vagy szinte teljesen meg is feledkezik azokról az aktorokról, akik az átalakulás letéteményesei lehetnek (*agentes del cambio*). Pusztán említésük nem elegendő annak a feltérképezéséhez, hogy ezek a pártszerű képződmények és más csoportok miként fognak, sőt, egyáltalán tudnak-e kooperálni, és ha igen, milyen közös célok mentén; milyen mértékű társadalmi tőkével rendelkeznek; megvannak-e az érdekérvényesítéshez szükséges eszközeik; illetve egyáltalán részt kívánnak-e venni a politika alakításában, vagy más okból hozták létre a szervezeteiket.

A dolgozatban vizsgált nagy egységek kiválasztása nem önkényesen történt. A civil társadalmat sokan és sokféle módszerrel vizsgálták, nem megkerülhető az alternatív hatalmi gócok feltérképezésénél sem, ám éppen a szakirodalmi bőség miatt kevésbé hangsúlyos a munkámban. Miután áttekintettem a Castro kihívóiról szóló szakirodalmat, láthatóvá vált, hogy az egyházakat és vallási csoportokat, illetve a karibi államban mindig is progresszív szabaddkőművességet szinte teljes egészében történelmi szempontból tárgyalják a rendelkezésre álló források.

A téma körülhatárolásánál a legfontosabb szempont tehát az volt, hogy miként lehet a megragadni és legpontosabban leírni ezeket a szereplőket – amelyeket eddig csak érintőlegesen mutatott be számos forrás – úgy, hogy cselekvésük, interakcióik és a kormány politikájára adott válaszaik elemzésével bizonyítsam egy, az összefoglaló tanulmányokban még nem alkalmazott megközelítési mód létjogosultságát és hasznosságát, amely kiegészíti és tovább árnyalja a Kuba-kutatások szakirodalmának anyagát.

2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI

Kubában a hatalomra a kubai amerikai emigráns közösség több csoportja és a jelenleg illegálisba kényszerülő pártok is igényt tartanak. A kérdés az, hogy vajon van-e olyan potenciális kihívója a Kubai Kommunista Pártnak, aki tartalmi alternatívát is képes nyújtani.

Interdiszciplináris dolgozatom célja, hogy a kubai tranzitológiát vizsgáló szakirodalomban mutatkozó hiányt pótoljam: részletesen elemezzem a jelenleg illegálisba szorult kubai pártok¹ helyzetét, erejét, jövőbeni szerepét, ideológiáját; illetve feltérképezem, hogy van-e esély az együttműködésükre, és ha igen, mely területeken, milyen módon. Vannak-e és lesznek-e politikai törésvonalak? Lesz-e erős centripárt vagy jobboldal? A pártszerű képződmények bemutatása mellett különösen fontos a jövőbeni választók politika iránti érdeklődésének, ismereteinek és részvételi módozatainak vizsgálata is, hogy komplex képet kapjunk a szavazóbázis tájékozottságáról és mobilizálhatóságáról.

Ezen túl elengedhetetlen a formálódó kubai civil társadalom leírása, a benne rejlő politikai potenciál és a társadalmi tőke mértéke. Egy esetleges demokratikus átalakulás esetén az emberi jogi csoportok akár politikai szervezeteket is alakíthatnak, miközben szélesítik a tevékenységük körét és növelik a tagságukat. A jelenleg aktív civil szervezetek (nemzeti, nemzetközi és hibrid szerveződések; alternatívák, szocialisták és informálisak; valamint transznacionális pártfogói hálózatok) az általuk képviselt társadalmi tőke értéke miatt az EU kiemelt partnerei lehetnek a közösségi célok megvalósításában, eszméinek, ideá(lj)ának átültetésében. A diaszpóra, a szabadkőművesség, valamint bizonyos új vallási mozgalmak az anyagi támogatás mellett a vákuum adta lehetőségek kihasználásával politikaformáló erőkké alakulhatnak át, amelyek segíthetnek az új identitás megfogalmazásában is.

De vajon milyen lesz a kubai demokrácia? Egyértelmű, hogy az adott helyzet és az akkor születő alkufolyamatok fogják kialakítani az új rendszert vagy megreformálni a régit, ám az alternatívák feltérképezéséhez és a jelenleg aktív szereplők megismeréséhez is segítséget nyújthat ez a dokumentum.

¹ A dolgozat a kubai illegálisba szorult politikai ambíciókkal rendelkező csoportokat pártoknak nevezi, jóllehet a disszertációban alkalmazott definíció (olyan önálló intézményi struktúrával és tagsággal rendelkező politikai szerveződés, amely részesedni kíván a hatalomból) alapján nem tekintendő azoknak, ugyanis nem tudnak jelöltet állítani a választásokon, így szervezett keretek között nincs lehetőségük részt venni a politikaformálásban és a hatalomgyakorlásban – ám mivel egy esetleges demokratikus átalakulás után megkapják ezt a jogot, esetükben sem indokolatlan a terminus használata.

3. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS HIPOTÉZISEI

- Az ideológiai ellentéteket félretéve a jelenleg rendkívül sokszínű, fragmentált, pártosodott ellenzéki politikai erők összefogásával indulhat meg az erőszakmentes demokratikus átalakulási folyamat.
- A Floridában élő kubai-amerikai közösség körében szemléletváltás zajlott le az elmúlt húsz évben: a fiatalabb generációk a megbékélés hívei – az USA keményvonalas Kuba-politikájának feladását, az anakronisztikus embargó feloldását, a diplomáciai kapcsolatok normalizálást követelik. Az amerikai elnökválasztásokra gyakorolt hatásuk és befolyásuk folyamatosan csökken; értékrendjük átalakulóban van.
- Jelenleg nincs még egy olyan nem kommunista entitás a szigeten, amely képes volna valódi kihívást jelenteni a jelenlegi kubai vezetésnek, mint a római katolikus egyház.
- A vallási szervezetek tevékenységének köre egyre szélesebb, már nem csupán hittérítésre, szertartások tartására és karitatív tevékenységre korlátozódik. Az eklézsia dinamikus egységei, a bázisközösségek és a külföldi támogatással működő, laza szervezetű új vallási mozgalmak a civil társadalom fejlődését elősegítő *bottom-up* mozgalmak elindítói.
- A kubai civil társadalom a mobilizációs fejlődési szakaszhoz ért: a rendelkezésre álló eszközök segítségével többé-kevésbé aktivizálni tudják a tagságukat, ám még nem értek el olyan fejlettségi szintet, és jogilag sincs megfelelő szabályozás ahhoz, hogy egyenrangú felekként vegyenek részt a kormánnyal való párbeszédben.
- A kubai zsidóság és a nagy hagyományokkal rendelkező szabadkőműves páholyok tagjai több szempontból is alkalmasak egy lehetséges demokratikus átalakulás, akár már a reformfolyamat során vezető szerepre vagy társadalmi szervezetek, pártok képviselőire.
- A számos demokratizálódási scenárió közül napjainkban a huntingtoni transzformáció a legvalószínűbb Kubában, ami szerint a jelenlegi, a legitimációját a nacionalizmus és a társadalmi igazságosság eszmerendszerére építő politikai elit marad hatalmon, és korlátozott demokráciát hoz létre.

4. A DOLGOZAT SZERKEZETI ÁTTEKINTÉSE

A kutatási téma kiválasztásának indoklását és a célkitűzéseket ismertető rövid bevezető után a disszertáció szakirodalmának és módszertanának részletes bemutatása következik.

Ezután három nagy fejezet tárgyalja a dolgozat főbb témaköreit: a pártok, a civil társadalom és az egyházak szerepét Kubában.

A legnagyobb és legismertebb kubai és külföldi alapítású, a karibi állam politikai életére befolyást gyakorolni kívánó politikai erőket – azok jellemzőit, ideológiáját, pártprogramját és cselekvési terveit, aktivitását – tipizálva, pártcsaládonként vizsgálom. A fejezet első része betekintést nyújt a 19-20. század kubai pártjai kialakulásának, működésének és koalícióinak történetébe, majd bemutatja a Kubai Kommunista Pártot (KKP), az állam egyetlen legális pártját és a Castro-éra politikai rendszerét; valamint a legnagyobb és legnagyobb befolyással bíró ellenzéki politikai erőket. Az alapításuk és működésük helye alapján kizárólag a nem pártjellelű amerikai szervezeteket választom le erről a halmazról, ez utóbbiak az Egyesült Államokban élő kubai közösségek tevékenységének ismertetése után kaptak helyet.

A bemutatott csoportok leírását követően a pártok jövőbeni teljesítményének és erejének felmérése érdekében táblázat foglalja össze főbb jellemzőiket, az általuk vallott ideológia és a pártprogramjuk alapján egy közös ábrán helyezem el őket, majd a koalícióik és szövetségeik elemzése következik.

A következő fejezet a formálódó civil társadalom jellemzőire, szerkezetére és főbb elemeire, valamint tevékenységére és szerepére koncentrál. Ezen az egységen belül kiemelten foglalkozom a cenzúrázott média jelenlegi állapotával, illetve a Kubában virágzó szabadkőművesség társadalomformáló erejével.

A disszertáció utolsó fejezete a különböző egyházak és szekták kubai jelenlétét és a kereszténység kubai kapcsolódási pontjait veszi górcső alá, miközben rávilágít a katolikus egyház tevékenységének jelentőségére, és kifejti, hogy miért ez az egyetlen, egész országot behálózó, külföldi támogatással rendelkező alternatív hatalmi rendszer Kubában annak ellenére, hogy az egyházi vezetők a politikai hatalomból nem kívánnak részesülni, csupán mediátorként lépnek fel a kormány és a lakosság kezdeményezései között.

A dolgozatot lezáró összefoglalás után a törzsszöveghez szervesen kapcsolódó, ám azt inkább csupán kiegészítő és plusz ismeretekkel ellátó, a megértést segítő mellékletek következnek. Az írást a kutatáshoz közvetlenül is felhasznált, valamint lehvivatkozott művek és források gyűjteménye zárja, amely a felhasznált irodalomnak egy szelete, ám terjedelmi korlátok miatt az összes munka felsorolása nem volt célszerű.

5. A DISSZERTÁCIÓ KUTATÁSMÓDSZERTANA, A KUTATÁS HÁTTERE ÉS FŐBB FORRÁSAI

Az elmúlt kilenc évben hazai kutatók napjainkban megjelent munkái, illetve az Amerikai Egyesült Államok és a spanyolajkú világ kiadványai, tehát döntően szekunder források segítségével folyt a kutatásom főbb kérdéseinek vizsgálata. Ezen tanulmányok elemzése során elengedhetetlen volt a kritikai szemlélet, hiszen mind az amerikai, mind a kubai források elemzése során meg kell tisztítani a szövegeket az ideológiai felhangtól az objektív kép kialakításához. Számos kutatás anyaga ad átfogó és szakmailag helytálló képet a karibi állam globális helyzetét tekintve, ám a szocialista szerzők munkáit nem vagy csak fenntartásokkal fogadják el az Egyesült Államokban, ugyanígy vitatott az amerikai szerzők megítélése Kubában: ez pedig kisarkításokhoz, a vizsgálat eredményének torzulásához, sokszor érzelmi alapú, az előfeltételezésekre és a kontextusra túlságosan támaszkodó megállapításokhoz vezet. A szövegelemzés során az előforduló témák gyakoriságát, egymáshoz való viszonyát, valamint a politikai diskurzust alakító hatalmat és a reaktív környezetet is vizsgáltam: legtöbb esetben mindössze néhány kulcsszó és társ kifejezés eltávolítása után tárgyilagos és jól dokumentált, illetve más, objektív, elsősorban kvantitatív adathalmazzal alátámasztott művek fedték fel magukat.

A komplex politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok megértéséhez fontosnak tartom, hogy ne csak a szakmai írott forrásokkal, hanem a szépirodalommal, a zenével, a vallási rítusokkal, a hagyományokkal és a mozgóképekkel is megismerkedjem. Az angol és spanyol nyelvű dokumentumfilmek, a kortárs képzőművészek alkotásai, a graffitisek falfeliratai, a költők, írók és filmesek, valamint a modern zenekarok rendszert kritizáló munkái újabb és újabb adalékul szolgáltak a jelenkori Kubáról kialakítandó képhez.

Az angol és spanyol nyelvű források mellett más nyelveken (a vatikáni kutatások miatt elsősorban olaszul) is igyekeztem olvasni, hogy minél árnyaltabb képet kapjak a karibi állam nemzetközi helyzetét illetően, a magyar szakirodalmat illetően pedig főként két kiemelkedő Latin-Amerika-kutató, Prof. Dr. Anderle Ádám munkásságának segítségével és Prof. Dr. Szilágyi István szakmai iránymutatásával vizsgálgódtam.

A kutatás középső szakaszában elsősorban publikáltam és előadtam a Kubával kapcsolatos interdiszciplináris témakörökben: a politikai és gazdasági reformokra, Kuba részleges nyitására fókuszáltam, majd Miami két Kuba-kutató intézetében töltöttem el több hónapot. A nagy politikai és gazdasági trendek áttekintésén túl a *Florida International University* és a *University of Miami* intézetében a magyar és a kubai szocializmus, átalakulás

összehasonlításával és a választási rendszer megújítása során tapasztalt átadásának lehetséges módjaival foglalkoztam, valamint a Kuba–Egyesült Államok–Európai Unió háromszög kapcsolatrendszerét elemeztem. Ezeken túl azt vizsgáltam, hogy vajon van-e kihívója a Castro-fivéreknek, illetve a karibi állam közel-keleti, egyre inkább felértékelődő kapcsolatait és a katolikus egyház kubai szerepét kutattam. A közös szakmai munka eredménye a FIU 2014-es, floridai kubaiak körében végzett közvélemény-kutatás kérdőívének kidolgozása. Számos konferencián és szakmai rendezvényen vettem részt, körülbelül negyven interjút készítettem Kuba-kutatókkal, kubai amerikai és amerikai szakértőkkel, valamint átlagemberekkel, közösségi – néhány esetben politikai ambíciókkal is rendelkező – vezetőkkel. Az említett primer forrásokat kiegészítik a velük töltött hétköznapiak alatt gyűjtött tapasztalatok, az identitásukkal kapcsolatban végzett vizsgálódások anyaga. A UM és az FIU könyvtárát és speciális gyűjteményét is áttekintettem, 700 könyvnyi, a kutatásomhoz illeszkedő szakirodalmat kivonatoltam.

Az itt készített interjúknak, a gyűjtött anyagoknak köszönhetően 2013 júliusában befejeztem a Kubával kapcsolatos kéziratomat, amely a Kuba–Egyesült Államok–Európai Unió háromszög kapcsolatrendszerét elemzi. A 2007-ben Prof. Dr. Szabó Máté konzulensi támogatásával írott szakdolgozatomon alapuló, valamint konzulensem, Prof. Dr. Hajdú Zoltán és Horvát János volt kubai nagykövet iránymutatásával végzett interdiszciplináris kutatásom célja az amerikai Kuba-politika főbb mozgatórugóinak bemutatása és a karibi állam reakciójának vizsgálata, illetve az Európai Unió önálló aktorként való szereplése volt Raúl Castro rezsimének a világgazdaságba és a nemzetközi életbe való integrációja során. A kutatás eredményeit összefoglaló hosszabb lélegzetű tanulmány a magyarországi szakirodalomban a rendszerváltás óta létező hiányt pótolta: az Európai Unió és az Egyesült Államok által formált, globalizálódó világban helyezte el a karibi államot.

2013-ban felvett a tagjai közé a kubai változásokat kutató, washingtoni székhelyű *Association for the Study of the Cuban Economy*, majd a New York-i Egyetem Latin-Amerikai és Karibi Tanulmányok Központja (*Center for Latin American and Caribbean Studies at NYU*) munkatársaival is megkezdődött a kutatói kooperáció.

2014 januárjában egy francia–spanyol–magyar együttműködésnek köszönhetően vehettem részt Párizsban egy nemzetközi szakértőcsoport által tartott kéthetes intenzív Master-képzésen (*Desarrollo y democracia en América latina: nuevos retos, nuevos actores (siglos XX-XXI)*, azaz *Fejlődés és demokrácia Latin-Amerikában: új kihívások, új szereplők (20-21. század)*), amely segített Kuba pozicionálásában a latin-amerikai partnerei körében.

Bár számos interjút készítettem és helyi szakértők releváns kutatásait ismerhettem meg a karibi szigetállamban, a jövőben elengedhetetlen volna egy kifejezetten a témára épülő kubai tanulmányút az *Universidad de la Habana* és az *Universidad de Oriente - Santiago de Cuba* kutatóival és szakembereivel folytatandó párbeszéd miatt, ám az ehhez szükséges enyhülésre még várni kell, mivel a politikai célú vizsgálódásokat nem engedélyezik a sziget területén. Az ilyen jellegű kérdéseket feltevő szakembereket kiutasítják az ország területéről, vagy más eszközökkel, de távozásra bírják.

Jelen tanulmány szempontjából a potenciális szavazókkal, civil szervezetekkel, politikai pártok működésével összefüggésben készített friss és pontos nemzetközi statisztikai adathalmazok elemzésén, továbbá az újságcikkek, tudományos igényű tanulmányok, hivatalos közlemények és vatikáni dokumentumok feldolgozásán túl munkámhoz strukturált és strukturálatlan interjúk sorozatát kellett elvégezni. Mivel a szocialista államban a szólásszabadság korlátozott, a „kényes”, az államvezetésre és a politikai reformokra vonatkozó, valamint a rendszer mibenlétével kapcsolatos kérdésekre a várható retorzió miatt a válaszadási hajlandóság meglehetősen alacsony; vagy panelszerű, előre begyakorolt, „politikailag korrekt” válaszokat adnak a megkérdezettek (az alapsokaságból önkényes mintavétellel és hólabda-módszerrel kiválasztott, névtelenséget kérő alanyok). Az illegálisba szorult pártok tagjai vagy az ellenzéki mozgalmakkal szimpatizálók válaszai – Castro-ellenességükből fakadóan – nagyrészt szubjektívak, így szintén torz képet festenek a jelen Kubájáról. Ezért igyekeztem munkámban szintetizálni a kubai állam által végzett felmérések, valamint az amerikai és nemzetközi szervezetek által realizált legfrissebb kutatások eredményeit, miközben a kvantitatív szekunder források elemzése mellett a kvalitatív módszerrel végzett interjúkból leszűrhető tanulságokkal vettem össze a saját interjúk során tapasztaltakat.

A munka fontos részét képezte a szóban forgó csoportok világhálón való jelenlétének elemzése, honlapjaik, esetleg közösségi oldalaik, az általuk szervezett programokról szerezhető információk összegyűjtése és vizsgálata. Ennek a globalizálódó világban kiemelt szerepe van, hiszen az internet egy új eszközt ad a pártok kezébe: a web segítségével nemcsak terjeszthetik „hitvallásukat”, hanem új tagokat és szimpatizánsokat is gyűjthetnek világszerte. A könnyebb áttekinthetőség és relevanciája végett az írás elkészítésénél alkalmazott módszertant és a fogalmi kereteket a disszertáció egyes fejezetei előtt részleteztem.

6. A DOLGOZAT TÉZISEI, A LEGFONTOSABB KÖVETKEZTETÉSEK

A terjedelmi korlátok miatt, valamint a logika és a célszerűség elvét követve a főbb témákat illető legfontosabb következtetéseket a rövid összefoglalók végén vagy azokkal egy helyen taglalom, hiszen azokkal szerves egységet alkotnak, amelyet indokolatlan volna azzal megtörni, hogy a tézisekről leválasztva, új részben foglalkozom velük.

6.1 Az illegalitásba szorult politikai erőkre vonatkozó megállapítások

- Az esetleges demokratikus rendszerváltozás után kialakult miliőben olyan csoportok kívánnak politikai szerephez jutni, amelyeknek erős szervezete, széles tagsága és határozott programja van. Alapító dokumentumokkal mindegyik párt rendelkezik, a célkitűzéseiket és programjukat összefoglaló szövegek írottak, nyilvánosak, legtöbb esetben az interneten is olvashatóak.
- A 19. század nagy gondolkodóinak szellemiségét sok új alapítású párt is tovább hordozza: nem csupán az irántuk érzett tiszteletből, hanem örökérvényű és minden korban alkalmazható eszményeik miatt is.
- Bár vannak közöttük erős szervezettel és laza hálózatokkal rendelkező közösségek is, nem jelenthető ki, hogy a pártok belső demokratizmusa vagy fegyelmezettsége előfeltétele volna azok sikerének, hiszen a laza szervezetű Keresztény Felszabadítási Mozgalom (MCL) sűrű pártirodai háló nélkül is közismert és népszerű lett Kubaszerte, valamint nemzetközileg is. A demokratikus választásokon természetesen jelentős előnyt élvez egy kiépített infrastruktúrával rendelkező párt, ezért a legtöbb Kubában működő szervezet igyekszik minden tartományban képviselőket nyitni, de legalábbis aktív közösségeket létrehozni.
- A vizsgált szervezetek kevés kivétellel nevükben is pártok, jóllehet a hatályos kubai jogszabályok rendelkezései miatt csupán civil szervezetekként működhetnek a regisztrációs eljárás sikeres lezárultát követően. Vagy teljes illegalitásba kell tevékenykedniük, amennyiben nem kérvényezték bejegyzésüket; vagy nem kaptak, a regisztrációs időszak végét követően pedig nem kaphattak engedélyt a hatóságoktól.
- Ezt kikerülendő és a számottevő kubai emigráns közösség politikai aktivitását intézményes mederbe terelve a pártok vagy politikai szervezetek felét külföldön alapították, és az Egyesült Államokban, Venezuelában, Mexikóban vagy akár Spanyolországban jegyezték be őket.

- Az amerikai csoportok a legaktívabbak, hiszen ott él a legtöbb kubai bevándorló, és mivel egy politikailag befolyásos és sok vagyonos üzletembert tömörítő közösségről van szó, jobban hallathatják a hangjukat, mint kubai társaik. Ráadásul a cenzúra hiánya miatt számos egyéb eszköz is a rendelkezésükre áll üzenetük terjesztéséhez, a mobilizációhoz, a felajánlások gyűjtéséhez, mint például az írott és elektronikus sajtó, a közösségi oldalak, a blogok.
- A szervezetek közötti nemzetközi együttműködést a külföld–Kuba viszonylatban sokszor meghatározza az anyagi segítségnyújtás, ám a belföldön működő pártokat szinte minden esetben biztosítják szolidaritásukról külföldi civil szervezetek, politikai pártok vagy akár magánemberek is. Ez utóbbi halmazban a legsikeresebb a keresztény MCL, amely számos hazai és külföldi pártfogót szerzett békés aláírásgyűjtéses akcióihoz.
- A katolikus egyházzal és az egyházakkal továbbra is elsősorban a keresztény eszméket is követő pártok kooperálnak, így az MCL, a Miami-ban bejegyzett Kuba Kereszténydemokrata Pártja (PDC-Cuba) és a Kubai Nemzeti Demokrata Párt (PNDC); ám egyes liberálisok és a Kubai Ortodox Megújulás Pártja (PCRO) sem zárják ki a szorosabb együttműködés lehetőségét, bizonyos feltételek mellett.
- Bár a nemzeti megbékélést és a kubai családok egyesítését szinte mindegyik szervezet üdvöznél, a Castrókkal és a kommunistákkal való tárgyalást a liberális pártok kategorikusan elvetik (kivéve a Demokratikus Szolidaritás Párt – PSD), csupán a kereszténydemokraták és néhány szociáldemokrata (*Arco Progresista*) tömörülés hajlandó nyitni az ország hatalmon lévő pártja felé, a Castrók irányába pedig sokan közülük sem.
- A fokozatosan enyhülő légkör, az erősödő nemzetközi nyomás és a külföldi támogatás növekedése egyre több párt alapítását tette lehetővé, amelyek tartva a túlzott fragmentációtól, vagy egy nagyobb pártszervezetben egyesültek az ideológia mentén, mint például a szociáldemokraták (Kubai Liberális Szolidaritás Párt – PSLC), vagy szorosabb szövetségeket hoztak létre, mint például a liberálisok a *Convergencia Liberal Cubana* vagy az *Unidad Liberal* által.
- Az erős, anyagi biztonságot élvező, elsősorban külföldi szervezetek megengedhetik maguknak, hogy kizárólag az ideológia mentén keressenek szövetségeket, míg a kisebb mozgalmak nagyobb hajlandóságot mutatnak a közös cél érdekében bármilyen

ernyőszervezethez vagy akcióhoz való csatlakozásra, amennyiben az a saját láthatóságuk és a súlyuk növeléséhez is vezet.

A pártcsaládok összehasonlító vizsgálata kimutatta, hogy a liberálisok kevésbé, míg a szociáldemokraták, a kereszténydemokraták és a gazdaságilag baloldali elemeket is programjukba olvasztó pártok jobban hajlanak a közös célkitűzések mentén való kooperációra. Ennek oka elsősorban az eltérő gazdasági ideológiában ragadható meg: a túlzott piaci mechanizmusokat elvető szervezetek nem szívesen mondanak le a szociális hálóról, míg a liberálisok legtöbbször nem támogatják az állami paternalizmus semmilyen formáját, így nehéz a megegyezés: a közöttük létrejövő megállapodások *ad hoc* jellegűek, általában egy konkrét ügy érdekében történő laza együttműködést jelentenek (pl. MCL kampányai). Mivel a jövő Kubájában teljesen új versenyhelyzetben kell megmérettetniük magukat ezeknek a pártoknak, sok az egybeolvadás, a társulás, a partnerségi viszony kialakítására tett kísérlet.

6.2 A pártok feladatai, kihívásai és lehetőségei

- Néhány szervezet (Kubai Nemzeti Liberális Párt – PLNC, Kubai Liberális Unió – ULC) a *laissez faire* elveinek maradéktalan érvényesülését kívánja, ám legtöbb liberális párt bizonyos ellensúlyokkal egészítené ki a kereslet–kínálat törvényét. Bár a *cuentapropismo* megjelenésével egyre többen látják be, hogy a vállalkozóknak adót is kell fizetniük az állam felé, még nem gyökerezett meg a mindennapi életben ez a gyakorlat, és ahol lehet, igyekeznek kijátszani az állami szabályokat a boldogulásuk érdekében.
- Mivel az új generációknak csupán tankönyvi ismereteik vannak arról, hogy miként működik a piacgazdaság, tartanak annak bevezetésétől, és igénylik az állami gondoskodást. Az előregedő társadalomban azonban a nagyszámú nyugdíjas korú kubai polgár miatt fenntarthatatlan a jelenlegi rendszer: az öngondoskodás és az önfoglalkoztatás más módjainak bevezetésére van szükség ahhoz, hogy ne omoljon össze a gazdaság.
- A liberálisoknak a lakosság edukálásán kívül meg kell tisztítani a liberalizmust annak negatív konnotációitól, amely így sokak képzetében a túlzott szabadságot, egyfajta szabadosságot, a korlátok és az erőskezü irányítás nélküli állapotot jelenti. Ráadásul mivel Gerardo Machado és Fulgencio Batista is a liberálisok támogatásával került hatalomra, határozott önképük megrajzolásával szükséges elválasztani az új liberális áramlatokat a forradalom előtti időszak hasonló elveket valló politikai erőitől.

- Kuba lehetséges rendszerváltó pártjainak komplex problémákat kell megoldaniuk, így sikerükhöz nagymértékben járulhat hozzá összetett politikai programjuk; az egy célra fókuszáló, témaspecifikus szervezetek szűkebb rétegeket képesek megszólítani.
- Bár egy-egy politikai erő programjában szerepet kap a biodiverzitás fenntartása, illetve a környezeti örökség védelme (PCRO, PSD, PNDC) vagy a mezőgazdaság reformja (*Arco Progresista*, PCRO, *Unidad Liberal de la República de Cuba*), kimondottan agrárpárt vagy zöld párt nincsen. Elképzelhető azonban, hogy a demokratikus átalakulást követően már alakulnak ilyen profilú szervezetek.
- A globalizálódó és materialista világ egy friss piacgazdaságában az értékválságban szenvedő, magas munkanélküliséggel sújtott fiatalságnak alternatívát kell nyújtani, és az ő képviselőit is meg kell oldaniuk a kubai pártoknak és azoknak a szervezeteknek, közösségeknek, amelyeknek többek között Oswaldo Payá, Óscar Espinosa Chepe, Jorge Mas Canosa halálával egy új, vezetésre alkalmas generációt, saját utódaikat is ki kell termelniük.
- A pártok közti konstruktív együttműködés alapja lehet a legkisebb közös nevező megtalálása, amely a demokratikus átalakulás érdekében egyesíteni tudja a különböző ideológiával rendelkező szervezeteket.
- Fontos, hogy ne vagy ne csupán érzelmi alapon politizáljanak, azaz a Fidel-ellenesség negatív öndefinícióját fel kell váltani jól körvonalazható pártprogramokkal, így pozitív üzenetet tudnak közvetíteni a kubai lakosság, a kubai amerikai közösségek és a nemzetközi közvélemény felé.

Az egyéni érdekeket egyik szervezet sem kívánja feladni, és míg a nemzetközi közvélemény előtt az együttműködés különböző formáit villantják fel, saját programjukból nem képesek engedni, vagy teljes válszélességgel kiállni egy olyan ügy mellett, amely túl nagy versenyhelyzetet teremt, és esetleg veszélyezteti a saját pozícióikat vagy jövőbeni helyzetüket. Mivel mindannyian a demokratikus átalakulást tekintik kívánatosnak, és a rendszerváltás érdekében alkalmazott erőszakot elvetik, a karibi államban különösen fontos volna olyan kölcsönös garanciák megléte, amelyek biztosítják, hogy ha nem adott párt kerül hatalomra, a nagy, egész lakosság életminőségének javítása érdekében kijelölt célokért a választási eredményektől függetlenül minden politikus erőfeszítéseket fog tenni, miközben a közös értékeket óvja és megőrzi. Ez a „korlátozott bizonytalanság” némiképp ellensúlyozhatja és csökkentheti a választásokon alulmaradt pártok veszteségeit.

6.3 Paktumok és koalíciók – néhány gondolat a különböző pártszerű képződmények közötti együttműködésről

Az 1990-es évek Kubájában ideológiától független széles platformok alakultak (pl. *Plataforma Democrática Cubana*, *Concilio Cubano*, *Mesa de Reflexión de la Oposición Moderada*, *Todos Unidos*), amelyek célja az erőszakmentes rendszerváltásnál való bábáskodás, a nemzeti megbékélés és a demokratikus választások megtartása. A demokratikus platform még ma is működik, bár meglehetősen súlytalan; az ellenzéki kerekasztalt ideológiai ellentétek miatt feloszlatták; a *Concilio Cubano*t a hatalmon lévő kormány a rendszerre veszélyesnek nyilvánította és betiltották gyűléseit. A *Todos Unidos* laza kooperációja az utóbbi években élénkült meg ismét, bár a kezdeményezőkézsége csekély: inkább szolidaritást vállal más szervezetekkel ahelyett, hogy önálló akciókat indítana. A *Consenso Cubano* elsősorban fórumot biztosít a résztvevőinek, ahol a nemzetközi diszkusszió lehetőségei is adódtak, a *Consenso Constitucional* pedig az alkotmányos reform megvalósítását tűzte ki célul. Emellett sikeres a pártokon és ideológiákon átívelő *El Camino del Pueblo*, amely a demokratikus átalakulásért kampányol, és az *Agenda para la Transición* is, amely hasonló céllal jött létre: és ugyanúgy egyéni aláírókat tudhat a magáénak, bár sokan egy-egy pártot képviselve állnak az ügy mellé.

A fenti szervezeteket vizsgálva megállapítható, hogy a nagy formátumú célok, mint például a demokratikus átalakulás nem tud olyan erővel mozgósítani, mint egy-egy kisebb vagy részcélkitűzés; ez utóbbiak viszont minden valószínűség szerint nem valósulhatnak meg a jelenlegi rendszerben vagy a Kubai Kommunista Párttal való tárgyalás és együttműködés nélkül.

6.4 A floridai kubai közösség csökkenő befolyása az Egyesült Államok Kuba-politikájára

A Floridában élő kubai származású amerikaiak csoportja állami szinten jelentős közösséget, ám szövetségi szinten, a más országokból bevándorló csoportokhoz képest évről évre kisebb arányú csoportot jelent. Elképzelhető, hogy a jövő amerikai elnökválasztásain az ő szavazataik döntenek a floridai eredményről, de szövetségi szinten már nem akadályozhatja meg egy erős elnökjelölt sikerét a kubai lobb. Új szerepkörét más – kulturális, tudományos – területeken megindított együttműködési és civil kezdeményezésekben találja meg.

Céljaik érdekében (főként a fiatalabb generációk) ernyőszervezeteket alapítanak, széleskörű összefogást hirdetnek, alakuló platformjaik a Castro-elleneseket és a rezsimpártiakat is együttműködésre készíthetik a közös érdekek mentén.

Az elmúlt időszakban jelentősen csökkent az emigráns csoportok hatása az amerikai Kuba-politikára, aminek az egyik oka az, hogy a karibi államból származó, immár amerikai állampolgárok is a gazdaság helyzetét és a recesszió kérdését nevezik meg mint a legfontosabb megoldandó problémát. A másik faktor az, hogy kubai amerikaiak mobilizációja továbbra is magas, ám a szavazók és a politikai vezetők szerepköre átalakult, hozzáállásuk megváltozott. Felismerték, hogy túlértékelték saját súlyukat, hiszen az elnökjelöltek minden egyes kampányban a saját előmenetelükhöz szükséges eszközt látják bennük, ám ez korántsem jelenti a kubai amerikaiak privilegizált helyzetét. Míg egyik ciklust megelőzően a floridai kubaiak megnyerése a cél, nincs rá garancia, hogy a jövőben is keresik majd a kegyeiket a jelöltek. Számos bevándorló csoport él Amerika-szerte, amelyek a fókuszba kerülhetnek, ráadásul a nagyobb választóerőt képviselő afroamerikaiak, a zsidók és a mexikói származásúak is egyre aktívabbak politikai téren, ami újabb fenyegetést jelent a kubaiak befolyására.

A Kuba-politika toldozása-foldozása elsősorban a médiának és a külvilágnak szól, a nemzetközi közvélemény megnyerése vagy elhallgattatása a cél. A kubai demokratikus reformok kikényszerítéséért kampányoló országokat, a keményvonalas, idősebb korosztályokat tömörítő miami kubai közösséget a szigorúbb intézkedésekkel, míg a Kuba-barát, főként latin-amerikai államokat az enyhülést célzó programokkal csendesíti el az Amerikai Egyesült Államok kormánya.

6.5 A katolikus egyház kitüntetett szerepe

Kétséget kizáróan nincs még egy olyan nem kommunista entitás, amely képes volna valódi komplex kihívást jelenteni a jelenlegi kubai vezetésnek, mint a római katolikus egyház. Állandóságot nyújt, erkölcsi keretrendszert ad, oktat és nevel, miközben a politikai aktivitás szimbólumává válik. A pártpolitikai ideológiáktól teljesen független szervezet célja a mozgósítás és a hajdani morális vezetői szerepének helyreállítása. Retorikai szótárában az elítél, küzd, legyőz és térdre kényszerít címszavak helyett a nyílt párbeszéd, az új ötletek, a pluralizmus és a megbékélés szerepel. A rendszerváltás milyenségétől függetlenül egy egységes, negatív politikai konnotációt nem hordozó „kubai nép” a víziója, ahol mindenki megtartja az identitását a keresztényi individualista kultúra túlélése érdekében.

A politikai vezetésnek nincs feltétlenül szüksége a katolikus egyházra mint a hit terjesztőjére, ám szövetségesként és partnerként annál inkább. Nélkülözhetetlenek az üzleti és számítástechnikai ismereteket oktató iskolái, amelyekben a leendő vállalkozóknak, egyben adófizetőknek mutatja meg, hogy miként igazodjanak el az új gazdasági környezetben. Nem

szorul rá Amerika-barát, külföldi intézményekre, egyetemekre, szervezetekre, közösségekre, amelyek szellemi tőkével és anyagi erőforrásokkal támogatnák a reformfolyamatot, de cserébe radikális, demokratikus jövőképekkel bombáznák a lakosságot. A kubai katolikusok mögött egy megbízható, nemzetközileg elismert és erős szervezet áll, amely változásokra buzdít, ám erőszakmentességre is int egyszerre. Ezzel pedig lecsillapítja a drasztikus és gyors átalakulást követelő hangokat, és mértékletességre, fokozatosságra szólít fel. Raúl Castro ez utóbbit méltányolja azzal, hogy részt vesz a pápák által celebrált misén, vagy megjelenik egy egyházi intézmény avató ünnepségén. Számára ez nem hitbéli kérdés, hanem diplomácia: tudja, ha nem cselekszik így, hivatali ideje után jelentősen meggyengülhet a kommunista párt a kölcsönös tisztelet és megbecsülés hiánya miatt, illetve az országa nemzetközi megítélésén is sokat rontana a katolikus egyházzal való súrlódás és a dialógus megszakadása.

A két pápai vizitet követően (II. János Pál 1998-ban, XVI. Benedek 2012-ben) és Ferenc pápa 2015-ös tervezett látogatása hatására a kubai vezetés egyre inkább elfogadja a lakosság „spirituális” igényeit, sőt, a Raúl Castróval folytatott közvetlen párbeszéd hatására politikai foglyokat bocsátottak szabadon a karibi államban.

A katolikus egyház a legerősebb független és egyetlen országos szintű intézmény a szigeten; még a nem vallásos, babonás kubaiak is bíznak benne és elismerik erkölcsi autoritását. A kormány politikáját a cenzúra miatt leginkább vallási példabeszédeken, tanításokon keresztül és azok segítségével illetik kritikával, ezért is meglepő a 2013 szeptemberében kiadott pásztorlevél, amelyben nyíltan bírálják a fennálló rendszert. Határozottabb reformokat tartanak szükségesnek, hogy megállítsák az emigrációt; szabadságot, nyitottságot és politikai pluralizmust, az állami paternalizmus felszámolását, valamint a felelős, autonóm társadalmi szerveződések kialakulásához szükséges feltételek biztosítását követelik; míg amerikai részről az embargó feloldását és a megbékélés folyamatának elindítását tartják elengedhetetlennek.

Az európai központú, ám a harmadik világban legtöbb hívővel rendelkező világvallás vezetőjének állásfoglalása hatással van a globális közösség, de főként az Európai Unió és a latin-amerikai államok, valamint az USA nemzetközi politikájára, ezért előbbiek Kuba ügyét illetően igyekeznek a vatikáni iránymutatásával összhangban, semmi esetre sem annak ellentmondva cselekedni, míg a jobbára protestáns Egyesült Államokkal a hitelvi kérdések mellett számos konfliktus forrása Amerika keményvonalas Kuba-politikája is.

Nem elképzelhetetlen, hogy a katolikus egyház a jövőben egy kereszténydemokrata párt vagy egy békés, demokratikus átmenetet propagáló szervezet támogatójává válna Kubában – amely akár a kommunista reformer táborát is jelentheti –, ám a jelenlegi belpolitikai szívélyes viszony és a kölcsönös engedmények érdekében egyelőre valószínűbbnek tűnik, hogy megőrzi

függetlenségét, és változásra buzdít, ám a politikai életben nem vesz részt. Esetleg a nemzeti kiegyezésben vállal közvetítő szerepet, valamint mediátorként lép fel a civil társadalom és a kormány között. A politikai és ideológiai felhang nélkül indított kezdeményezései jótékony hatással vannak a civil társadalmi *bottom-up* mozgalmakra, az egyházi alapítású kiadványokkal pedig fórumot teremt az ellenzéki, ám békés, reformok bevezetéséért lobbizó hangoknak.

6.6 A protestáns egyházak növekvő jelenléte Kubában

A katolikus mellett a mai napig a protestáns egyházak a legerősebbek Kubában, ugyanis – egyházi előljárók és kutatók szerint – szimpatikusabbak voltak a forradalmat követően, mint a katolikus egyház: kisebbek és kevésbé szervezettek voltak, a hitbéli kérdésekre koncentráltak a politika helyett, valamint a sziget leggyéribben lakott, szegény vidékein végeztek térítő és karitatív munkát az egyenlőtlenségek felszámolása és az életszínvonal javítása érdekében.

Közösségi jellegükből fakadóan népszerű számos új vallási mozgalom is, amely az istentiszteletek és a közös ima mellett magánházaknál is tart összejöveteleket, amelyeken a hit személyes megtapasztalásának fontosságát hangsúlyozza, előtérbe helyezi a gyógyítást, a testi–lelki megújulást és az egészséget, közösen nevetnek. A lazább szerveződésű, mégis szilárd erkölcsi alapokat és a csoporthoz tartozás érzését adó gyülekezet hétköznapi közelebb állnak a kubai emberek életszemléletéhez, mint a katolicizmus szigorú szertartásai.

Mivel a kis egyházak, vagy a vezetés által nem elismert szekták és vallási szervezetek anyagi lehetőségei korlátozottak a Castro-rezsimben, a külföldi segítséget élvező csoportok könnyen megerősödhetnek, főként abban az esetben, ha a partnerek és testvérszervezetek tevékenységét a „küldő” állam is tiszteletben tartja vagy szabályozásával segíti.

Térítő misszióik sikeresebbek azáltal, hogy változatosabb kikapcsolódási és tanulási lehetőségeket, szabadidős és kulturális programokat, vagy akár egészségügyi ellátást biztosítanak a hívők számára, főleg a gazdaságilag fejletlenebb mezőgazdasági régiókban. Ilyen esetekben a térítés eredményessége nem feltétlenül a lakosság tudatlanságát jelzi: a kubaiak nagy része művelt, tanult ember, viszont a bizonytalan gazdasági helyzet és az alacsony fizetések miatt sokan kilátástalannak látják helyzetüket, és szívesebben fordulnak az olyan szekták felé, amelyek szebb és gazdagabb jövőt ígérnek nekik. A protestáns tiszteletesek nagy része ráadásul már kubai születésű a katolikus egyházzal ellentétben, ahol a papság fele még mindig külföldről érkezik; így könnyebben szót értenek a honfitársaikkal, jobban átérzik helyzetüket, osztoznak mindennapi gondjaikban: nem pedig kívülállóként próbálnak segíteni nekik.

Társadalmi szerepüket a kormány is felismerte, ezért a békés kooperáció érdekében igyekeznek energiát fektetni az együttes erővel megvalósítható programokba, ugyanis az egyházak külföldi testvérszervezetei főleg Amerikában és német hatásra igyekeznek nyomást gyakorolni kubai társaikra, hogy biztosítsanak helyet az önszerveződéshez, és teret a nyilvános vitához a civil szervezeteknek, a kormány potenciális ellenzékének, az illegálisba kényszerült politikai ellenfeleknek.

6.7 A modern kor vallási mozgalmi, bázisközösségek új szerepkörben

Az 1980-as évektől megerősödő *Nuevos Movimientos Religiosos* (NMR), azaz a kevésbé intézményesült, sok esetben hivatalosan be sem jegyzett új vallási mozgalmak és csoportjaik, valamint a főként katolikus *comunidad eclesial de base* (CEB) kis dinamikus közösségeinek közös pontja a Biblia tanulmányozása, szövegének értelmezése, az abban foglalt tanítások alapján élt élet folytatása, és a szolidaritáson alapuló társadalmi programok indítása. Olyan jelentős társadalmi tökélet képviselő kis vallásos csoportok ezek, amelyek intézményi kötöttségek nélkül a politikai életben is nagyobb szerepet vállalhatnak; sajátos, közös hiten alapuló laza szerveződéseikből könnyen civil szervezetekké alakulhatnak, *bottom-up* mozgalmak elindítójává válhatnak, és akár egy szélesebb társadalmi összefogás megteremtésével alternatív pártokat, ellenzéki erőt képviselhetnek egy demokratikus átalakulás esetén. Utóbbi a köztük lévő földrajzi távolságok, különböző prioritásaik és problémáik miatt az elkövetkező év(tized)ekben nehezen elképzelhető, ám helyi szinten magukban hordozzák az önszerveződő, államtól és piactól elkülönülő kubai civil társadalom csíráit.

6.8 A zsidóság helyzete és szerepe a kubai társadalomban

A Castro-rezsim évtizedei alatt a szigeten élő zsidóság olyan jelentős munkát végzett kulturális téren és az egészségügy területén, amelyből a kubai lakosság más vallású tagjai is profitálhattak, így mindig is a közösség nagyra becsült tagjai voltak, köztisztelet és szeretet övezte őket. Ez a zsidóság részéről is igaz, hiszen a másság elfogadása és a békés egymás mellett élés az ő érdekük is: egy ilyen rohamosan fogyó közösségnek nyitottnak kell lenni a társadalom többi tagja felé és a változásra. Egyre befogadóbbak, megkönnyítik a zsidó hitre való áttérést a fennmaradásuk érdekében, szívesen látnak vendégül a rendezvényeiken más hitet vallókat, sőt, más vallási vezetőkkel is megtalálják a közös hangot.

A toleráns, összetartó és nyitott kubai zsidóság tagjai több szempontból is alkalmasak akár egy lehetséges demokratikus átalakulás, akár már a reformfolyamat során vezető szerepre

vagy társadalmi szervezetek, pártok képviseletére. Elsősorban a külföldi szállítmányoknak: könyveknek, oktatóanyagoknak köszönhetően rendkívül műveltek és szinte mindegyikük kiválóan beszél angolul, vallásuk miatt szoros nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeznek, amelyek a globalizálódó világban Raúl Castro útját is támogathatják a más államokkal való kommunikációban. Rokonságuk és fejlett országokban élő támogatóik, az azonos hitet vallók tőkét hoznak a szigetre, sőt, olyan *know-how*-val és gazdasági–pénzügyi tudással látják el kubai társaikat, amely az új vállalkozói réteg megerősítésében is kulcsszerepet játszhat. A miami kubai és a szigeten élő zsidó közösség fiatalabb tagjai az embargó heves ellenzői, így a sziget gazdasági nyitásával, a blokád felszámolásával egy erős amerikai lobbist is maguk mellé állíthatnak, tehát közvetve az Egyesült Államok Kuba-politikájára is hatással lehetnek.

6.9 Egy régi-új civil erő, a kubai szabadkőművesség

A kubai szabadkőművesek olyan erkölcsi társaságként tekintenek magukra, amelynek célja „a jó emberek jobbá tétele”; összejöveteleik borszínre, származásra, politikai meggyőződésre és felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül felnőtt, tetterős férfiak politikai, gazdasági, vallási és más kérdésekről tartott vitáinak a fóruma. Befogadják a politikai aktivitásukért kiközösített protestáns tiszteleteseket, volt párttagokat, és bárkit, aki agitáció nélkül, szabadon kíván véleményt nyilvánítani közösségi fórumokon; sőt, chilei mintára már két női páholyuk is alakult a szigeten.

Demokratikus: tisztviselőit közösen választják és bármely tagjuk választható; egalitárius: mindenki azonos jogokkal és kötelességekkel bír; és participatív: a – sokszor új, forradalmi eszmékről folytatott – vitákban mindenki részt vehet, véleményét szabadon elmondhatja, ellenérveit a társaság érdemben megvitátja.

A fenti tulajdonságok olyan embertípust nevelnek ki, aki olvasott, művelt, toleráns; képes kulturált módon, érvelve vitázni; szabad, nyílt fórumok interakcióin szocializálódott; ám erős benne a közösségi érzés és a szolidaritás. Ebben rejlik a Kubai Nagypáholy ereje, olyannyira, hogy még az egypártrendszer szigorú ellenőrzése alatt is fenn tudott maradni. Jóllehet a szabadkőműves nagypáholy rendszeres beszámolási kötelezettséggel tartozott a kommunista párt vallási ügyekért felelős hivatalának; patriotizmusa, széles társadalmi elfogadottsága és presztízse, valamint jó nemzetközi – amerikai, mexikói, chilei – kapcsolatai is a fennmaradását segítették. Ferenc pápa megválasztását üdvözölte, ugyanis az új katolikus egyházfő egyenlőséget célzó intézkedései egybevágnak a szabadkőműves egalitárius szemlélettel. Így valószínűsíthető, hogy a katolikus egyházzal is jó viszonyt fog ápolni a jövőben, ahogyan az afro-kubai *santería* papjaival is a békés egymás mellett élést választotta.

A nagypáholy a kubai civil társadalom része: az államtól független, tagsága önkéntes, és legitim céljait békés úton kívánja elérni. A kormányzattal való nyílt konfrontációt kerülve vitázik az emberi jogokról, a demokráciáról, a globalizációról és a reformokról.

6.10 A formálódó civil társadalom mozgástere

Kubában napjainkban is az állam határozza meg a civil társadalmi szervezetek megalakulásának kereteit, átpolitizálja azokat; a felsőoktatás pedig csak a „forradalmárok” számára nyitott. Egyfajta demokratikus centralizmus áll fenn, amelyben lehet civil társadalmi szervezeteket alakítani, ám felettük az állam gyakorol monopoljogot, így ezek a csoportok a pártideológiát közvetítik tagságukon keresztül a családok, azaz a magánszféra felé.

Az illegális csoportok alkotta közösségi háló, valamint az állam által elismert civil társadalom még mindig rendkívül gyenge, fragmentált és szervezetlen, az elemzések vélhetően túldimenzionálják az esetleges rendszerváltozásban betöltendő szerepét. Bár a kubai civil társadalom jelenleg még a mobilizációs szakaszban van, és intézményesülésüket bürokratikus akadályok is lassítják, megállapítható, hogy számos szervezet alakult az állami szervezeteken túl az elmúlt húsz évben Kubában, amelyek egy új együttműködési formát honosítottak meg a szigeten.

Egy részük kiegészíti az állami gondoskodást vagy pótolja a védőháló hiányosságait, a vezetéssel való együttműködés során hozzájárulnak a hatékony decentralizációhoz; míg mások a kormány döntéseit kritizálva változásokat követelnek. A részvétel új módozatainak adnak teret, aktivizálják a lakosságot, becsatornáznak helyi- vagy rétegérdekeket, támogatnak ígéretes állampolgári kezdeményezéseket, fejlesztik a nemzetközi kapcsolataikat, támogatást nyernek ügyüknek, valamint információt szolgáltatnak és közvetítenek a lakosság számára.

Jóllehet kevés közülük, amely hivatalosan is regisztrált szervezetként működik az országban, a lakosság életszínvonalát emelő tevékenységet folytató csoportok illegális munkája felett szemet huny az államvezetés. A túlzott amerikai befolyással bíró, rendszerellenes vagy a politikai hatalomból részesedni kívánó, magukat pártnak is nevező erők munkáját azonban igyekszik különböző eszközökkel korlátok közé szorítani.

A globális világ nyújtotta lehetőségek hatására a fenti mozgalmak erősebbek lettek, szélesebb körben képesek önkénteseket mobilizálni, így nagyobb nyomást gyakorolhatnak a helyi aktorokra egy-egy norma alkalmazása vagy politika, intézkedés elfogadása érdekében. Akkor a leghatékonyabbak, ha a kommunikációs csatorna és az interakció nem működik a belföldi szervezetek és az individuumok, valamint a kormányzat között; ha a helyi aktivisták a

hálózatok segítségével kívánják terjeszteni és támogatni ügyüket; illetve ha a nemzetközi összeköttetésekkel egyfajta hálózatokat erősítő fórum alakul ki.

A belföldi nem-kormányzati szervek az állam megkerülésével olyan külföldi szövetségest keresnek, aki kívülről képes nyomást gyakorolni az államuk vezetésére, így ők is olyan hatalomhoz jutnak, amelyet egymaguk nem tudtak volna elérni. Ez az úgynevezett bumerághatás többféle módon érvényesülhet: informális politikákon keresztül az információhoz jutás megkönnyítésével és stratégiailag hasznossá tételével (pl. a *Radio Martí*, független újságírás); a nevezetes dátumok, események és elismerések köré épített, tudatosságot erősítő szimbolikus politikával (pl. Oswaldo Payá Sardiñas jelölése a Nobel-békedíjra); nyomásgyakorló politikával a belföldi aktorok befolyásolása, bizonyos (válasz)lépésekre kényszerítése által (pl. USA embargója, az EU közös álláspontja, Kuba 1962-es kizárása az Amerikai Államok Szervezetéből stb.); elszámoltatási politika alkalmazásával, amely a nemzetközi jog vagy szerződések megszegése esetén az állam hitelvesztésével járhat a nemzetközi közösségben.

6.11 A hőskultusz politikaformáló szerepe

A kubaiak már a függetlenségi harcoktól kezdődően is vonzódtak az erős, nagy hatású szónokokhoz, költőkhöz, politikusokhoz, csodálattal és őszinte hódolattal olvasták és olvassák ma is nemzeti hőseik élettörténetét és munkáit (Máximo Gómez, Carlos Manuel de Céspedes, José Martí). A paternalizmus iránti igényt mutatja, hogy a kubai történelem folyamát sem pártok, szervezetek vagy közösségek, csoportok harcaként mutatják be történelemkönyveik, hanem nagy hősök által az elnyomók ellen vezetett, magasztos célokért való küzdelmek sorozataként. A forradalom időszaka is kitermelt olyan mitikus alakokat Martí mellett, mint például Ernesto „Che” Guevara, akiknek az eredeti hitvallását az átlag kubai nem is ismeri feltétlenül: a minden korban tisztelendő és tisztelhető lendület, a hazaszeretet, az önzetlenség és a kitartás olyan példaképei ők, amelyekkel generációk tudnak azonosulni. Ehhez pedig nem feltétlenül kell a sziget szülöttének lenni, hiszem Gómez dominikai, Guevara pedig argentin származású volt.

A „hőskultusz” nemcsak Kubában, hanem az emigráns közösségekben is tovább él, így lehet az, hogy a Miami-ban lévő dominópark is Gómez nevét viseli, a disznó-öbölbeli invázióban elhunyt kubai amerikaiak emlékművénél örökláng ég, Jorge Mas Canosa, a CANF vezetőjének 1997-es halála után pedig nincsen egy olyan prominens személy, aki összefogásra tudja buzdítani az emigráns közösséget.

6.12 A kubai identitás hatása a karibi állam jövőjére

A paternalista állam az ideál a szigeten élők számára, akik a közhelynek megfelelően valóban jó kedélyűek, együtt érzők, segítőkészek és barátságosak, ám éppen ennyire fegyelmezetlenek, és a szabályokat sem tisztelik. Szeretnek panaszkodni, és jóllehet, azonnal segítenek a hurrikánok által elpusztított településeken; közben szidják a kormányt, amiért nem oldotta meg a problémát azonnal. Szükségük van egy vezéralakra, egy *macho* hősre, akire felnézhetnek, akiben megbízhatnak, aki biztosítja népük függetlenségét, megteremti az életük feltételeit és kereteit, valamint elérhetővé, hozzáférhetővé teszi az oktatást és a kultúrát. Bár szabadságszeretők, a kényelmükért – és az amerikai agresszióra adott válaszként – benntartanak egy olyan rendszerben, amely minimális jogokat biztosít nekik, továbbá fenntartja a szegénységet és a nélkülözést.

Ez utóbbi nem ismeretlen a kubaiak számára, hiszen a Fidel rezsimét megelőző kormányok idején is élesen elkülönült egymástól a luxusban élő vagyonos és a létminimumon élők rétege. A forradalom előtt is virágzott a korrupció, amely a Szovjetunió felbomlása után ismét megerősödött a politikai és gazdasági partnerét veszített országban.

Bár erősödnek a változásokat kívánó és követelő hangok, az Egyesült Államoknak következetesen ellenálló kis nemzetéhez való tartozás tudata sokakat büszkeséggel tölt el. A forradalmár igazi hazafi; a hazafi pedig forradalmár. A két fogalom elválaszthatatlan a kubaiak számára. A 21. század generációi a Fidel-érában nőttek fel, a demokráciáról elsősorban szocializmushoz hű tankönyvi ismereteik vannak, és hiába csábító a szabadság ígérete, a „védőháló nélküli” kapitalizmus képe ijesztő. A kelet-európai rendszerváltások példáján okulnak, számos kortárs kubai forrás számol be a zökkenőktől sem mentes, felemásan sikerült átalakulásokról.

7. TOVÁBBI KÖVETKEZTETÉSEK

A kubai történelem raúlita szakaszában (2006-), a törékeny *periodo delicado*² alatt továbbra is Platón gondolatai vannak érvényben: a kormány hatalmát addig nem lehet megdönteni, amíg az páratlanul egységes, és a vezetők mindaddig képesek hatalmon maradni, ameddig egy tőről fakadnak az elképzeléseik. Intézményi reformokkal, decentralizációval járó és a pragmatikus döntéshozáson alapuló poszt-totalitárius konszolidáció, a fidelista permanens forradalom megújítása, úgynevezett „refolúció” zajlik. Az illegalitásba szorult pártok egyfajta belső demokráciát képviselhetnek és megtölthetik a hatalmi vákuumot, amelyet a rendszerváltozás létrehoz, ám Linz és Stepan figyelmeztet: a legtöbb nem demokratikus rendszerből való politikai átmenet nem feltétlenül hoz stabil demokratikus rezsimeket, jóllehet az átalakulás folyamata lépésről lépésre leképezi a demokratikus tranzitológia modelljét.

Ráadásul az esetleges kubai demokratizálódási folyamatot nem lehet leírni csupán egyetlen elmélet által, ugyanis jelenleg sem csupán felülről indított, a kommunista pártból induló reformok és civil vagy *grassroots* kezdeményezések idézik elő a változásokat, hanem ezek elegye, együttélése és kölcsönhatása. A békés átmenethez a szereplők közeledésére, az új erők és a régi rendszer vezetői politikai hatalomban való részvételi arányának kényes egyensúlyára van szükség, ahol az aktorok nyitottak és a közös célok érdekében hajlanak a kooperációra.

A demokratikus átalakulás kezdeményezője lehet akár maga a kormányzó politikai elit, amely felismeri, hogy az ellenzék hatalommal való felruházása nemcsak költséghatékony megoldás, hanem az ő érdekeiket is szolgálja. Nemzetközi szinten is erősebbé válhat egy állam érdekérvényesítő képessége, ha szélesebb körű összefogást képes megvalósítani az állampolgárok hasznát szolgáló programok szintetizálásával, sőt, egy megerősödő civil társadalom a jövőben a kubai fiatal baloldali elit alkupartnerévé válhat, amely a forradalom eredményeit megőrizvén új utakat nyitna a szociális fejlődésnek az állami struktúrán kívül.

Valójában egyelőre nincs egy olyan karizmatikus vezéralak a nemzetközi szinten, aki a nemzeti méltóság védelmezőjévé válhatna a Castrók, de főleg Fidel után, és a nagyhatalmak is elismernék irányítását. A forradalom „túlélő” egy erős civil társadalom mellett is hatalmon maradhatnak, amennyiben a kommunista párt egységes marad, és nem csúszik ki a kezéből az irányítás; a politikai reformok helyett gazdasági változásokat indít el; továbbá nem hagy teret az ellenzékkel vagy a disszidens csoportokkal történő konszolidációnak; valamint bebörtönzi a vezetőiket, hogy azok ne vehessék fel a kapcsolatot a potenciális politikai követőkkel. A

² Egy formálódó, rendkívül sérülékeny rendszer.

felülről, pártapparátusból kiinduló reformok már nem elképzelhetetlenek, ahogyan azt a gorbacsovi újításokat elutasító *Comandante* hitte, ám a belső ellenzék és a kommunista párt reformista erői túlságosan megosztottak ahhoz, hogy kompromisszumot kössenek.

A fenti institucionalista szemlélet és racionális döntésemélet jellegzetességeit mutató tranzíció alapja a rend és stabilitás, valamint a folytonosság megőrzése nagy törések, sokkhatás nélkül. A *top-down*, felülről indított kezdeményezések mellett fontos szerepet kaphatnak a társadalom nem állami aktorai a *bottom-up* mozgalmak sikere esetén: ez utóbbi esetben nem a jogi szabályozás és az intézményrendszer átalakításán van a hangsúly, hanem magukon a szereplőkön, akik megerősödtek annyira, hogy már a politikai hatalomból is részt kívánnak kapni. A (nép)jólét megteremtése társadalmi alkufolyamat eredménye lesz, amelyben különböző csoportok kötnek egyezséget egymással, és akár külső szereplőkkel is – ez utóbbi Kuba esetében különös jelentőséggel bír a floridai kubai közösségek miatt.

A reform-konszenzusos hatalomváltáshoz (*reforma pactada–ruptura pactada*) egy erős kormányzói reformer rétegre és egy mérsékelt, tárgyalásra hajlandó ellenzékre van szükség Kubában, ezek kompromisszumkészsége nélkül elképzelhetetlen a békés átalakulás. Kérdés, hogy a hatalmon lévő kommunisták és a politikai opponenseik közeledése megtörténik-e és ha igen, mikor. Egyelőre kevés az olyan politikai erő, amely hajlandó a vezetéssel tárgyalni az állam jövőjéről (pl. MCL), a KKP pedig nem fogja jelentős kompromisszumok nélkül kiadni a hatalmat a kezéből.

Kuba belpolitikája – minden valószínűség szerint – mérsékelt reformokkal, egyfajta *status quo* fenntartására való törekvéssel, esetleg néhány lojális párt engedélyezésével járó látszatszabadsággal stabilizálódik egy poszt-totalitárius rezsimben, amely egy új szint, a későbbi pluralista demokrácia előkészítője lehet. Ez esetben a multilaterális tárgyalási folyamat indítja be a békés rendszerváltozást, amelyben az ellenzéki erők feladata, hogy ne engedjék, hogy a hatalmon lévő politikai elit monopolizálja az átalakulás szakaszait, ám az intézményesültségével járó tapasztalatokat átadja a következő generációknak. A pártok közötti interakció felértékelődik, a közös célok érdekében kötött megállapodások a változások zökkenőmentességét, de legalábbis a sokkhatások elkerülését biztosíthatják.

8. ÚJ KUTATÁSI IRÁNYOK

Az egész világot foglalkoztatja a kérdés, hogy miként maradhatott hatalmon évtizedeken át Fidel és Raúl Castro, és hogyan tudják az Egyesült Államokhoz oly közel, az embargó ellenére is táplálni a kubai forradalom lángját. A 2013-2014-ben készített interjúkban floridai szakemberek és kutatók, a kubai amerikai bevándorlók, valamint az otthonukban maradt nacionalisták és az átlagemberek is ugyanarra az okra vezetik vissza Fidel győzelmét és a máig fennálló rezsimének a sikerét. A kubai ember jellemére. De vajon mi ennek az oka?

A kubai identitás és meggyőződések részletes kutatása többéves speciális vizsgálódást igényel, jelen dolgozatban való tárgyalása szétfeszítette volna a disszertáció kereteit és jóval meghaladta volna a terjedelmi korlátokat; ám mivel az identitáskutatás várható eredményei valamint a dolgozat anyaga kölcsönösen kiegészítenék egymást, a jövőben Geert Hofstede (1980) munkásságán alapuló vizsgálódások végezhetőek és végezendőek a karibi államban, ugyanis a holland szociálpszichológus által kidolgozott komparatív interkulturális mátrixokat még nem készítették el Kubára vonatkozóan. A vizsgálandó kulturális dimenziók: hatalmi távolság, bizonytalanságkerülés, individualizmus–kollektívizmus, maszkulinitás–femininitás, hosszú–rövid távú orientáció, szabadosság–önmérséklet.

*

A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt, valamint a Magyar Tudományos Akadémia – Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund (Fiatal Vezetők Ösztöndíja Alapítvány) 2015-ös ösztöndíjának keretei között valósult meg.

9. A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN

Monográfia

A büszke Kuba – Forradalom Amerika és Európa szorításában
Publikon Kiadó, Pécs, 2013

Könyvrészletek

*Az új évezred protestantizmusa Kubában (és)
¡Viva la democracia! - Az illegalitásba szorult politikai erők együttműködési lehetőségei Kubában*

In: Szerkesztés alatt álló, a Karib-térséggel foglalkozó tanulmánykötet a SZTE Hispanisztika Tanszékének gondozásában (várható megjelenés: 2015-2016)

Cuba, the Delicate Question. Foreign Policy Roller Coaster in Cuba–European Union Relations

In: Challenges of the European Union, Jean Monnet Centre of Excellence of the University of Pécs, 2014

The Changing Dynamics of Vatican-Cuba Relations: The Catholic Church as a Successful Actor in Promoting Democracy and Open Society in Cuba

In: Ilona Pálné Kovács, László Kákai (szerk.): Ten Public Policy Studies. Publikon Books, Pécs, 2013. p. 169-184.

Szakmai folyóiratban megjelent cikkek

Szabaddéművesség: egy régi-új civil erő Kubában

In: Valóság, 2015/6.

Fraternidad y solidaridad – Lazos estrechos entre Cuba y sus socios estratégicos en el Medio Oriente

In: Kritische Zeiten, 2014/3-4.

„Hotel Cuba” - A zsidóság helyzete és szerepe a kubai társadalomban

In: latinamerica.hu, 2014. szeptember 17.

Szent ösvény Kubában – A római katolikus egyház által nyújtott alternatíva

In: Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciájának tanulmánykötete, 2014 (megjelenés alatt)

A tiltott szavak országa – dióhéjban a kubai sajtó szabadságáról

In: Ars Boni, 2013. 2/1.

A floridai kubai közösség szerepe, valamint hatása az Egyesült Államok elnökválasztásaira és az amerikai Kuba-politikára

In: Kül-Világ, 2013/1.

Amerika „trójai falova”? Az Európai Unió és Kuba bilaterális kapcsolatainak dinamikája
In: Valóság, 2013/6.

Cukornádból rum vagy biomassza? Az Európai Unió a fenntarthatóság és a környezetvédelem éharcosa Kubában
In: Volumen, 2013/15-16.

„Gulyás kubai módra” - Reformok a karibi kommunista államban a período especial után
In: Valóság, 2012/7.

„José Martí és Lenin köztársasága” - Az egyedülálló kubai államszervezet
In: Új Magyar Közigazgatás, 2012/5.

A kubai rendszerváltozás lehetséges scenáriói a formálódó civil társadalom tükrében
In: Egyenlítő, 2012/1.

Kuba, egy karibi kommunista sziget – az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában 1992-2008 között
In: Valóság, 2008/8, p. 78-95.

Kubai demokrácia?
In: Egyenlítő társadalomkritikai és kulturális folyóirat, VI. évfolyam, 2008/4, p. 10-16.

Rezümé

Kuba az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában
In: Cserepek – Fosztlányok – Pillanatképek; Virágmandula Kft. – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2013. p. 116-120.

Konferencia előadások

Alternatív hatalmi rendszer? – A katolikus egyház szerepe Kubában
A F fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, Budapest, 2013. november 30.

A macho hős: Fidel Castro sikerének titkos összetevője
A Nyugat-magyarországi Egyetem által szervezett Új Paradigmák III. című tudományos konferencián, Szombathely, 2013. szeptember 17.

Kuba az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában a período especial után
Cserepek – Fosztlányok – Pillanatképek című prezentációs napon, Pécs, 2013. május 24-25.